

УДК 330.34

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ЗМІНИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ – СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Л. І. Яковенко, д. е. н., професор, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, yakovenko_rdrp@ukr.net

У статті проаналізовано напрямки модернізації системи вищої освіти України. Наголошується на необхідності переходу до партнерської взаємодії між суб'єктами освітніх відносин, індивідуалізації навчання, побудові більш гнучкої та різноманітної системи освіти України, забезпеченні її диверсифікації. Обґрунтовується перехід до інтегрованої моделі фінансування вітчизняної вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, модернізація системи вищої освіти, індивідуалізація, диверсифікація, фінансування вищої освіти.

Постановка проблеми. Найважливіше завдання сучасної системи освіти і виховання – навчити жити і працювати повному, відповідно до сучасних реалій, оскільки із традиційними стандартами і стереотипами мислення і поведінки в сучасному світі складно справлятися з викликами, загрозами і невизначеністю. Безсумнівно, що освіта має історичний характер, змінюваний від однієї історичної епохи до іншої. В основі класичної системи освіти – імператив підготовки людини, яка знає, тоді як нинішній стан справ у суспільстві та економіці гостро потребує підготовки людини, яка не просто знає, але розуміє і рефлексує, здатна до діалогу і компромісів. Сучасна людина розуміє інших людей, інші культури, специфіку сучасного буття, проблеми навколишнього середовища, усвідомлює власне

місце в суспільстві та відповідальність за наслідки своїх дій. Нездатність вписати себе в складний, швидко мінливий світ, подолати власний егоїзм стає соціально небезпечною. Забезпечення ефективного адаптування людини потребує переорієнтації суспільної свідомості на набуття якісно нових знань і навичок. Важливою в цьому аспекті є роль освіти, зокрема, вищої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам аналізу змісту соціально-економічних відносин у сфері вищої освіти, напрямів їх розвитку присвячена значна кількість робіт вітчизняних вчених, зокрема: В. Антонюк [1], О. Грішнєвої [2], М. Згуровського [3], І. Каленюк [4] та інших.

Однак аналіз літератури засвідчує, що сьогодні практично відсутні теоретико-методологічні роботи з проблем, пов'язаних

із процесом модернізації вищої освіти, його вивченням як складного соціально-економічного, соціокультурного і соціально-педагогічного проекту, який характеризується опорою на міждисциплінарні знання, інтегративністю і економічний розвиток, який набуває особливих рис, змінюється порівняно з індустріальним періодом. Водночас проблема вищої освіти не зводиться до суто економічних параметрів, а включає соціальні, гуманітарні, культурні, духовні складові.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення змістовних характеристик напрямів модернізації вищої освіти у сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація вітчизняної системи освіти актуалізує теоретичне осмислення проблем розвитку галузі, сутності змін, визначення їх мети, напрямів, траєкторії і наслідків. Останнім часом трансформація відбувається як модернізація в єдності її економічних і соціальних вимірів, адаптування освіти до соціально-економічних і технологічних змін, здійснення інноваційних змін у сфері виробництва, обміну та споживання знань і одночасна інтеграція у міжнародне економічне середовище.

В умовах глобалізації освіта перетворюється на міжнародний інститут, виходить за межі національних держав. Значно зростає потреба в постійному оновленні знань і підвищенні кваліфікації унаслідок інформаційно-технологічної революції. Освіта перетворюється на безперервний процес, який триває упродовж усього життя людини. Загалом мова має йти про створення стрункої системи безперервної освіти, що враховує і можливості конкретного індивіда, і потреби суспільства. Безперервність повинна забезпечуватися багаторівневою структурою системи освіти, різноманітністю навчальних закладів, спадкоємністю освітніх і освітньо-професійних програм.

При цьому модернізація вищої освіти не має зводитися до суто технологічних чи організаційно-функціональних заходів, а повинна враховувати реалії часу та суперечності соціально-економічного розвитку [5].

Зміни у вищій освіті – це не лише

вітчизняний феномен. Національні системи освіти різних країн світу, спираючись на власну історію і традиції, одночасно виявляють тенденцію до безперервної інституціональної трансформації інколи швидше, ніж набуває поширення обґрунтування потреб у таких змінах. Ці процеси відбуваються постійно, адже національним системам освіти всіх держав притаманні однакові проблеми, а різниця полягає в гостроті, масштабах та цілеспрямованості пошуків позитивних рішень [6].

Основними тенденціями, які спостерігаються у сфері вищої освіти в останні десятиліття, є її масовість, зростання частки платної освіти, а також поширення програм освіти впродовж усього життя.

Причини того, що вища освіта стає масовою, загальною, з одного боку, формуються на ринку праці: збільшення кількості робочих місць, які потребують від претендентів складнішої та тривалішої підготовки, ніж та, яка забезпечується початковою чи середньою професійною освітою. Оскільки структура ринку праці та умови праці в період становлення економіки знань стрімко змінюються, бо виникають нові спеціальності та форми праці, то вища освіта дозволяє переходити від однієї кадрової позиції до іншої, оволодівати новими чи додатковими навичками, перебудовуватися і здобувати нові необхідні знання в процесі перенавчання чи самостійно.

З іншого боку, соціальні трансформації останніх десятиліть ХХ ст. спричинили зміни соціальних функцій освіти: вона стала мінімально необхідною умовою для професійної і соціальної кар'єри, для доступу до престижних знакових комунікаційних мереж (приміром, політичних структур), які є основою формування соціального капіталу.

Крім цього, навчання у вищому навчальному закладі служить середовищем, у якому молодь проходить соціальну адаптацію до «дорослого» життя. Університети виконують роль «тимчасового укриття в суспільстві, ураженому хронічним безробіттям, структури, яка дозволяє молодим людям на кілька років відкласти момент істини, котрий неминуче приходить тоді, коли їм доводиться зустрітися із жорсткими реа-

ліями ринку праці» [7]. Особливо актуальною ця теза є в умовах циклічного спаду та суттєвого скорочення робочих місць. Маса або навіть загальна вища освіта сьогодні розглядається як важливий елемент демократизації суспільства. У країнах ОЕСР у 2006 році студентів було на 8 млн. більше, аніж на 10 років раніше, у Фінляндії і Польщі їх кількість подвоїлася. У середньому в країнах ОЕСР 54 % молоді отримують вищу освіту; в Австралії і Новій Зеландії цей показник дорівнює 81 % [8].

Світова практика функціонування вищої освіти, демонструє ускладнення функцій інститутів вищої освіти, серед яких спостерігається:

- відмова від традиційних форм і програм навчання та перехід до набуття знань упродовж усього життя, що, у свою чергу, передбачає розширення кола споживачів послуг вищої освіти, а також урізноманітнення освітніх програм відповідно до потреб різних категорій населення, ринку праці та суспільства загалом;

- перехід від традиційної функції передачі (трансляції) знань до виконання широкої суспільної ролі, яка відповідає соціально-економічним потребам, що змінюються;

- реалізація підходу «соціального включення» в суспільство через освіту;

- інтенсивна підтримка процесу регіонального та локального розвитку;

- сприяння розвитку громадянського суспільства та підвищення відповідальності кожного його члена.

Основу ефективного функціонування сфери вищої освіти загалом і сучасних вищих навчальних закладах зокрема має становити зорієнтований на потреби студентів підхід, який передбачає підвищення доступності та розширення можливостей участі в програмах вищої освіти; розвиток навчання впродовж життя; зростання масового попиту на вищу освіту; відмову від ставлення до вищої освіти як до одноразового процесу; підвищення якості освіти та постійне вдосконалення професійних навичок.

Реалії свідчать, що нині вітчизняна освітня система слабо зорієнтована на підготовку мислителів та інноваторів, представників креативного класу, здатних ство-

рювати конкурентоспроможні інтелектуальні продукти, які б у подальшому забезпечували стабільний соціально-економічний розвиток країни. Серед іншого, це призводить до проблем у професійній адаптації випускників Вищих навчальних закладів на ринку праці.

Модернізація передбачає узгодження економічних і суспільних інтересів суб'єктів модернізації. Оскільки в ринкових умовах вища освіта сформована як сфера бізнесу, як ринок освітніх послуг, то суб'єктами модернізації є власне суб'єкти ринку освітніх послуг: споживачі – домогосподарства (студенти і їхні батьки), а також роботодавці, виробники – вищі навчальні заклади, держава і загалом суспільство. Їхні інтереси різнопланові, однак функціонування вищої освіти спрямоване на досягнення суспільного інтересу – підвищення якості людського капіталу, розвитку людини на основі знань та інтелекту. Узгодження інтересів та суперечностей між суб'єктами модернізації досягається через діяльність навчальних закладів із посилення практичної спрямованості навчального процесу, максимального наближення студентів до майбутньої професії. Навчальний процес за рахунок універсальності має бути організований так, щоб молодий фахівець міг перекваліфікуватися і обрати іншу професію.

Варто ще раз наголосити, що вища освіта не суто ринкова сфера, а середовище, зорієнтоване на розвиток особистості, збереження та передачу культурних традицій. Освіта, зокрема і вища, має розглядатися не як джерело доходів, «доходний дім», а бути осередком виховання світогляду. І це не «виламування душі» людини, а створення змагального механізму різних систем цінностей і моделей поведінки, що дозволяє зробити особистісний вибір на основі особистісної рефлексії [9]. У цьому зв'язку актуалізується модернізація відносин між викладачем та студентом, перехід до партнерської взаємодії. Орієнтація на студента як активного суб'єкта можлива лише за умови рівноправного діалогу, застосування активних методів навчання, активізації міждисциплінарних контактів, що передбачає: студент – це не просто слухач, а це активний учасник навчального процесу, який самос-

тійно виробляє знання і формує той індивідуальний комплекс знань, який у подальшому стане основою особистої індивідуальної конкурентоспроможності на ринку праці.

Процес становлення партнерських стосунків є послідовним усвідомленням їхньої необхідності, розвитком співтворчості. Він формується з певних елементів. Перший – перехід від патерналістських взаємин між викладачем і студентом до відносин партнерства на основі персональної відповідальності, незалежності, спільного творчого пошуку, взаємної зацікавленості в інтелектуальному розвитку, професійному та моральному зростанні. Другий – соціальний діалог представників сфери вищої освіти (викладачів, науковців, студентів) із суб'єктами з інших сфер суспільного виробництва, що реалізується на основі взаємодії освіти, науки і виробництва. Третій – контакти у процесі становлення громадянського суспільства, оскільки освітні ефекти створюються не лише в системі освіти, а і поза нею, в процесі неформального навчання за рахунок інших, додаткових, паралельних чи альтернативних офіційній системі форм.

Процес модернізації загострює питання про необхідність гнучкішої і різноманітнішої системи вищої освіти, тобто забезпечення її диверсифікації. Диверсифікацію варто розглядати як невід'ємну складову модернізаційного проекту, як соціально-економічний процес, явище, що базується на досягненнях різних галузей знань та інтегративно детермінується ними. Сучасна диверсифікація відображає формування нової освітньої парадигми, яка включає орієнтацію на особистість, а не суто на виробництво, передбачає підвищення гнучкості освітньої системи, необхідність врахування постіндустріальних вимог до результатів діяльності вищої освіти. Із сфери підготовки кадрів для економіки вища освіта перетворюється в сферу проектування людьми власного життя, завдяки ідеям, планам, які втілюються в життя. Індивідуальні підходи до диверсифікації вищої освіти базуються на особистих інтересах і перевагах споживача, які формуються на основі комплексу інформації про освітні послуги, їхню якість, рейтинги вищих навчальних закладів, потреби

ринку праці в сучасних умовах, внаслідок уявлень про власне місце і роль у суспільній системі. Відбувається відтак, моделювання проектування власного життя, підготовка до участі в конкуренції, напрацювання особистих конкурентних переваг. Важливо, щоб здатність до диверсифікації способів отримання знань у процесі формування компетенції сучасного спеціаліста була доповнена вмінням самостійно продукувати наукові, професійні знання, ті, що допоможуть йому ефективно функціонувати в соціумі.

Ще один важливий напрям модернізації – індивідуалізація навчання в освітніх системах спрямовується на розв'язання проблеми гуманізації освіти. Фахівці називають принципи, на яких базується процес індивідуалізації.

1. Принцип усвідомленої перспективи («зроби себе сам»), відповідно до якого кожен має можливість активної участі у формуванні власної стратегії освіти. Знання автоматично стануть витребуваними, а не нав'язаними жорсткими рамками навчальних планів, посилюється мотивація навчання та ефективність засвоєння знань.

2. Принцип гнучкості системи вищої освіти, відповідно до якого зміст навчання і шляхи засвоєння знань та набуття професійних навичок відповідає потребам чи рівневі претензій особи. В цьому аспекті виправданою є система багаторівневої вищої освіти при реалізації можливості зміни спеціалізації при отриманні кількох спеціальностей у період навчання у ВНЗ чи зміни спеціалізації.

3. Принцип динамічності системи вищої освіти, пов'язаний із здатністю швидко реагувати на зміни в економіці.

4. Принцип індивідуального навчання, реалізація якого приводить до виникнення між викладачами та студентами атмосфери співпраці, що сприяє підвищенню якості сприйняття інформації і напрацюванню професійної майстерності [10].

Відбуваються модернізаційні перетворення і в сфері фінансових відносин. Намагаючись знайти оптимальні варіанти фінансування освіти, більшість країн прагне застосовувати комбіновані підходи, що дозволяють не лише забезпечити громадянам доступ до вищої освіти, а контролювати

якість роботи вищого навчального закладу та результати навчання студентів. Вітчизняна вища освіта потребує переходу до інтегрованої моделі фінансування освіти, яка б ґрунтувалася на багатоканальному державному фінансуванні вищої освіти, кредитуванні навчання у вищому навчальному закладі, підтримці економічних суб'єктів, котрі самостійно оплачують власне навчання. Така система з одного боку дозволить залучити додаткові кошти для оплати навчання студентів, поліпшити матеріально-технічну базу вищих навчальних закладів, підвищити конкурентоспроможність оплати праці професорсько-викладацького складу, а з іншого – створить умови для впливу споживачів освітніх послуг на їх якість. Унаслідок цього створюються основи для формування політики ефективної взаємодії та розподілу відповідальності за фінансування цієї системи між державою, домогосподарствами, працедавцями. В процесі пошуків джерел фінансування світова практика демонструє активізацію університетів в напрямі формування науково-дослідницьких комплексів, а також становлення підприємницьких університетів [11].

Одночасно, слід виокремити ще два аспекти – добровільну взаємодію через грошові відносини (приміром, фінансова допомога ВНЗ та окремим викладачам та студентам, оплата навчання, надання грантів тощо), а також контакти, які набувають нині значного поширення не лише у освіті, а соціумі в цілому – актуалізація грошових відносин. О. Тоффлер у роботі «Революційне багатство» описує її як невидиму, приховану, але важливу складову системи створення багатства на основі знань та науки (наряду з видимою, грошовою економікою). «Грошова система в найближчому майбутньому розростеться найрадикальнішим чином, однак те, що ми робимо без грошей, буде справляти все більший і більший вплив на те, що ми робимо за допомогою грошей» [12]. Справді, останнім часом виникають такі форми освіти, які здійснюються без участі викладача, через обмін інформацією, знаннями і досвідом, приміром, між мільйонами користувачів персональних комп'ютерів, які не закінчували спеціальних курсів, а нині оперують функціями, які початково були доступ-

ними тільки кваліфікованим системним операторам. Подібний тип навчання називають «товариським», одним з його інструментів є Інтернет.

Освітні ефекти створюються не лише в системі освіти, а й поза нею, в рамках неформального навчання, за рахунок інших форм, додаткових альтернативних чи паралельних по відношенню до існуючої системи. «Освіта поза системою освіти включає в себе в першу чергу освітні проекти, які реалізуються громадськими організаціями, а також позасистемну освітніх установ (додаткова освіта, різного роду ініціативи шкіл і окремих вчительських колективів), які не включені в традиційні програми. Позасистемна освіта нині існує і набуває значного розвитку, причому це не лише окремі пропозиції ентузіастів, новаторів, ініціативних груп, а «живі форми, які відповідають значимим суспільним завданням» [13]. Прикладами можна вважати потужні програми екологічного спрямування; різноманітні форми Інтернет-освіти; просвітницьку діяльність різного роду організацій, спрямовану, приміром, на збереження історичної пам'яті; проекти з підготовки юних лідерів тощо. Подібного роду діяльність, заснована на засадах довіри і добровільності, спирається на актуальні «соціальні замовлення» суспільства. В 2000-х рр. дослідники описують процеси краудсорсингу – використання «ресурсу натовпу» [14], вирішення суспільно значимих завдань силами добровольців, які координують діяльність через інформаційні технології, а також спільного створення благ в ході взаємодії споживача і виробника [15], що безумовно актуально і для вищої освіти, де відбуває спільне вироблення знань викладачем і студентом [5].

Висновки. Таким чином, ці та деякі інші напрями модернізаційних змін у вищій освіті можуть стати основою її розвитку, відповідного сучасним реаліям, а відтак – трансформувати середовище формування нової генерації суспільства.

Досягнення результативності функціонування системи вищої освіти та відповідності вимогам постіндустріального розвитку вимагає кардинальних змін в освіті відповідно до вимог сучасності. У цьому зв'язку модернізацію вищої освіти слід роз-

глядати в нерозривній єдності із процесами модернізації економічної системи загалом, яку нині для України можна визначити як перехід до пріоритетного розвитку економіки, що ґрунтується на знаннях і високих технологіях.

Література

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / В. П. Антонюк. – НАН України Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Грیشнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грیشнова – К. : Т-во «Знання», КОО. 2001. – 254 с.
3. Згуровський М. З. Дипломована псевдоосвіта або суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України Михайло Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 6(585). – С. 4–18.
4. Каленюк І. С. Особливості регулювання ринку освітніх послуг: Монографія / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал. – Чернігів : ЧДІЕіУ, 2011. – 184 с.
5. Яковенко Л. І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань / Л. І. Яковенко, О. В. Пашенко. – Полтава : Скайтек, 2011. – 216 с.
6. Садовничий В. Проблемы образования и науки в России и стратегия на XXI век / В. Садовничий // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 2. – С. 75–79.
7. Бауман З. Индивидуализированное общество [Електронний ресурс] / Зигмунт Бауман; [Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М., Изд-во «Логос», 2002. – 390 с. / Библиотека Гумер – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/baum/01.php. – Загол. з екрану.
8. Education at a Glance 2008. OECD INDICATORS : [Електронний ресурс] / Organisation for economic co-operation and development / Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/23/46/41284038.pdf>. – Загол. з екрану.
9. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : ЗАО Изд-во «Экономика», 2003. – 441 с.
10. Шрейдер В. В. Индивидуализация высшего образования как фактор становления личности гражданина демократического общества [Електронний ресурс] / В. В. Шрейдер. – Режим доступу : http://www.prof.msu.ru/publ/oms1/4_15.htm. – Загол. з екрану.
11. Мощные университеты – университеты платежеспособные? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ocm.perm.ru/stat/stat_5.htm. – Загол. з екрану.
12. Тоффлер Э. Революционное богатство: как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер; [Пер. с англ. М. Султанова, И. Цыркун]. – М. : АСТ; АСТ МОСКВА; Профиздат, 2008. – 569 с. – (Серия «Philosophy»).
13. Сабуров Е. Образование и ноосферная экономика / Е. Сабуров // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4. – С. 5–14.
14. Рот С. Каковы перспективы краудсорсинга? Транснациональные стратегии открытых инноваций для предотвращения «утечки умов» из стран СНГ [Електронний ресурс] / С. Рот; [Перевод с английского]; Л. К. Пипия (сост.) «Общественные и гуманитарные науки: тенденции развития и перспективы сотрудничества». – М. : Ин-т проблем развития науки РАН, 2009. – С. 327–345. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=1876187>.
15. Co-creation: new pathways to value, Promise Corporation [Електронний ресурс] / LSE Enterprise, 2009. – Режим доступу : <http://www.promisecorp.com/newpathways/>. – Загол. з екрану.

В статье проанализированы направления модернизации системы высшего образования Украины. Акцентируется на необходимости перехода к партнерскому взаимодействию между субъектами образовательных отношений, индивидуализации обучения, построению более гибкой и разнообразной системы образования Украины, обеспечении ее диверсификации. Обосновывается переход к интегрированной модели финансирования отечественного высшего образования

Ключевые слова: высшее образование, модернизация системы высшего образования, индивидуализация обучения, диверсификация, финансирование высшего образования.

The trends of modernization of higher education in Ukraine are analyzed. The need to move to the partnership between the subjects of educational relations, individualization of learning, creating a more flexible and diverse education system in Ukraine, and ensuring its diversification is emphasized. The transition to an integrated model of financing higher education is substantiated.

Keywords: higher education, the modernization of higher education, individualized learning, diversification, higher education funding.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задосю А. О.

Надійшла до редакції 14.01.14 р.